

Kaisla Karhuvirta

HÄPEÄ YLIVELKAANTUNEIDEN KOKEMANA

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta
Kandidaatintutkielma
Huhtikuu 2022

TIIVISTELMÄ

Kaisla Karhuvirta: Häpeä ylivelkaantuneiden kokemana

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatutkimuksen tutkinto-ohjelma

Huhtikuu 2022

Lainojen aggressiivinen markkinointi, helppo saatavuus, matalat korot, asuntojen hintakehitys sekä ilmapiirin muutos lainanottoa kohtaan ovat lisänneet suomalaisten kotitalouksien velkaantumisasetta viime vuosikymmeninä merkittävästi. Velkaantumisen varjopuolena voidaan nähdä ylivelkaantuminen, mikä tarkoittaa lainataakan kasvamista yli oman maksukyvyn. Ylivelkaantuminen voi johtaa luottotietojen menettämiseen ja ulosottoon, mutta ilman oikeudellisiakin toimia ylivelkaantuminen lisää kotitalouden köyhyysriskiä. Monet ylivelkaantuneet kokevat häpeää omasta taloudellisesta tilanteestaan. Tarkastelen tutkielmassani häpeää ylivelkaantuneiden kokemana aineistolähtöisen sisällönanalyysin avulla. Aineistona hyödynsin FSD-tietoarkiston Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineistoa, joka on kerätty vuosina 2019–2020.

Käsittelen kandidaatintutkielmassani häpeän näyttäytymistä velkaantuneiden elämässä. Lisäksi olen kiinnostunut niistä syistä, joita vastaajat kertovat olevan häpeän taustalla. Tutkimuskysymykseni olivat: Minkälaisissa asioissa häpeä näyttäytyy velkaantuneiden elämässä sekä, millaisia syitä häpeälle annettiin? Jaoin havainnot kahden teeman alle, jotka olivat *Häpeän syyt* sekä *Häpeä velkaantuneiden elämässä*. *Häpeän syyt* -teeman alle muodostui kaksi yläkategoriaa; *taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa* sekä *vähävaraisuus*. *Häpeä velkaantuneiden elämässä* -teema jakautui myös kahteen yläkategoriaan, jotka olivat *Häpeä avunhakemisen jarruna* sekä *Taloudellisten ongelmien salailu ja valehtelu*. Kaikki yläkategoriat jakautuivat kahdesta neljään alakategoriaan.

Häpeän taustasyyt ovat aineiston perusteella hyvinkin moninaisia. Vastausten perusteella ylivelkaantuneisuus aiheuttaa häpeää erityisen paljon sosiaalisissa tilanteissa. Toisaalta vastaajille häpeää aiheuttaa myös vähävaraisuus. He häpeävät esimerkiksi sitä, etteivät heidän kulutusmahdollisuutensa ole samalla tasolla vertaisryhmän kanssa. Myös köyhyys aiheuttaa häpeää vastaajissa. Samoin on kiinnostavaa tarkastella, miten aineistossa kuvatut häpeäkokemukset vaikuttavat ylivelkaantuneiden elämään. Häpeä jarruttaa avun piiriin hakeutumista, oli kyseessä sitten avunpyyntö läheisiltä tai viranomaistaholta. Ylivelkaantuneet pitkittävät siis avunhakemista juuri häpeän takia. Toisaalta taloudellisia ongelmia pyrittiin myös salailemaan. Tämä salailu johti paikoitellen jopa valehteluun esimerkiksi tekosyiden keksimisen muodossa.

Avainsanat: ylivelkaantuminen, velkaantuminen, häpeä, taloudelliset vaikeudet, sisällönanalyysi

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck –ohjelmalla.

Sisällysluettelo

1.	Johdanto	1
2.	Velkaantuminen ja kuluttaminen Suomessa	3
3.	Ylivelkaantuneisuuden määrittely	6
4.	Häpeä ja stigma	8
5.	Tutkimusmenetelmät ja aineisto	11
5.1	<i>Tutkimuskysymys ja aineisto</i>	11
5.2	<i>Menetelmänä sisällönanalyysi</i>	12
6.	Tulokset	13
6.1	<i>Häpeän syyt</i>	15
6.1.1	Velkaantuneisuuden näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa.....	15
6.1.2	Vähävaraisuus	17
6.2	<i>Häpeä velkaantuneiden elämässä</i>	20
6.2.1	Häpeä avun hakemisen jarruna	20
6.2.2	Taloudellisten ongelmien salailu ja valehtelu	22
7.	Tulosten yhteenveto ja pohdinta	25
8.	Lähteet	28

1. Johdanto

Tutkin tässä kandidaatintutkielmassa häpeää ylivelkaantuneiden kokemana. Olen erityisesti kiinnostunut häpeää aiheuttavista seikoista sekä häpeän tunteen vaikutuksista velkaantuneiden elämään. Pysin tutkimuksessani nostamaan velkaantuneiden omaa ääntä kuuluviin, sillä he jäävät usein mediassa velkaantumiskeskustelun ulkopuolelle. Mediakeskusteluissa velkaantuneet leimataan ja heistä puhutaan alentavaan sävyyn. Velkaantuneet eivät kuitenkaan ole homogeeninen ryhmä, vaan talousvaikeudet voivat koskettaa hyvin erilaisia ihmisiä hyvin erilaisissa elämäntilanteissa. Ylivelkaantumiseen voi Hiilamon (2018, 75–83) mukaan johtaa ainakin heikko taloudellinen lukutaito, epäonnistuneet sijoitukset, holtiton kulutus sekä huono onni.

Tutkimukseni viitekehyksenä toimii kulutus- ja luottoyhteiskunta. Kulutusyhteiskunnan murros sijoittuu Suomessa 1900-luvun viimeiselle neljännekselle, jolloin kulutus siirtyi yhä vahvemmin tavaroiden kuluttamisesta palveluiden kuluttamiseen, kulutusyhteiskunnan arvot levisivät kaikkiin yhteiskuntaluokkiin, valikoima monipuolistui ja kulutuksen rakenne ylipäättään monipuolistui (Mutttilainen 2002, 79). Kuluttamisen mahdollisuudet ovat sittemmin vieläkin lisääntyneet. Kulutusyhteiskunnan leimaavampia piirteitä on se, että yksilöt identifioivat itseään ja muita kuluttamisen kautta (Bauman 2007, 3).

Luottoyhteiskunnan termillä puolestaan viitataan sosiaalitieteissä erityisesti luottoja koskevien asenteiden muutokseen sekä niiden lisääntyneeseen määrään (Mutttilainen 2002, 3). Suomessa asenteet velkaantumisesta kohtaan ovat muuttuneet voimakkaasti viimeisten vuosikymmenten aikana (Raijas ym. 2010, 210). Vielä 1960-luvulla esimerkiksi asunnon ostaminen lainarahalla nähtiin epäonnistumisena säästämisessä. Nykyään se on jo normi. Asenteet ovat siis muuttuneet lainanottoa salliviksi ja jopa ihannoiviksi. Markkinoille on tullut paljon vakuudettomia kulutusluottoja, jotka ovat osaltaan lisänneet lainanottoa. (Raijas ym. 2010.) Suomen virallisen tilaston mukaan suomalaisten kotitalouksien velkaantumisaste nousi huippuunsa vuonna 2020, kun keskimääräinen velkaantumisaste oli 114 % (Suomen virallinen tilasto 2020). Velkaantumisaste kuvaa velan määrää suhteessa velallisen vuosituloihin. Keskimäärin suomalaisilla kotitalouksilla on siis 1,14 kertaa kotitalouden vuositulojen verran

velkaa. Näiden seikkojen perusteella voidaan sanoa, että suomalainen yhteiskunta sopii luottoyhteiskunnan määrittelyyn. Velkaantumistaso on kuitenkin Suomessa edelleen paljon useita muita länsimaita matalampi (Raijas ym. 2010, 210–212).

Häpeä nähdään sosiaalitieteissä usein tunteiden perheenä, johon kuuluvat muun muassa nöyryydyksen, syyllisyyden sekä nolouden tunteet. Tutkimustehtävänäni on tarkastella, mistä asioista velkaantuneet kokivat häpeää aineistossa, sekä häpeän näyttäytymistä vastaajien elämässä. Teoreettiseksi kiintopisteekseni olen valinnut häpeän käsitteen. Ylivelkaantuneet kokevat häpeää hyvin moninaisista asioista. Häpeä myös vaikuttaa merkittäväällä tavalla velkaantuneiden elämään. Se voi esimerkiksi vaikeuttaa sosiaalista kanssakäymistä ja hidastaa avun piiriin hakeutumista.

Häpeä ja erilaiset stigmat liitetään yleensä vahvasti yhteen. Ylivelkaantumiseen liittyy nykypäivänä vahva stigma. Stigmatisointi synnyttää kohteessaan häpeän perheeseen kuuluvia tunteita lähes poikkeuksetta (Lewis 1998, 128). Häpeä ja stigma toimivatkin tehokkaina vallankäytön välineinä. Stigmaa kantava ja siitä häpeää tunteva on stigman antajiin nähden alisteisessa asemassa (Goffman 1986, 5). Ylivelkaantuneet stigmatisoidaan tyhmiksi tai muuten huonommiksi, vaikka ylivelkaantumisen syyt ovat todellisuudessa moninaiset ja yksilötasoa laajemmat (Hiilamo 2018, 75–83).

Ylivelkaantumisen ja häpeän välistä suhdetta on tutkittu sosiaalitieteissä vasta vähän. Tutkimukset painottuvat joko häpeään tai ylivelkaantumiseen, mutta näitä ilmiöitä yhdistävää tutkimusta ei juuri ole. Hyödynnän tutkielmassani FSD-tietoarkiston Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineistoa. Aineisto on kerätty verkossa vuosina 2019–2020. Esittelen tutkielmassani ensin ylivelkaantumista ja kuluttamista Suomessa keskittyen erityisesti näiden ilmiöiden historiaan. Seuraavaksi siirryn terminologiaan määritellen ylivelkaantumisen, häpeän sekä stigman termit. Ennen tuloksia esittelen aineiston sekä pureudun sisällönanalyysiin tutkimusmenetelmänä. Tulokset -luku jakautuu kahden pääteeman mukaan. Ensin käyn läpi *Häpeän syyt* -teemasta tekemäni havainnot ja tutkimustulokset. Seuraavaksi siirryn *Häpeä velkaantuneiden elämässä* -teemaan. Viimeisessä luvussa vedän tulokset yhteen ja pohdin tuloksia sekä ylivelkaantumista laajemmassa yhteiskunnallisessa kehyksessä.

2. Velkaantuminen ja kuluttaminen Suomessa

Velkaantumisen historia suomalaisessa yhteiskunnassa ei ole kovinkaan pitkä. Vielä 1960-luvulla lainat olivat tarkoin säänneltyjä ja korkea inflaatio nopeutti lainan takaisinmaksua huomattavasti. Pankit kyllä tarjosivat lainoja, mutta ne eivät olleet yksityishenkilöille suunnattuja, vaan niitä hyödynsivät lähinnä yritykset. Samalla vuosikymmenellä alkanut kaupungistuminen muutti kuitenkin suomalaisten lainanottoa perustavanlaatuisesti. Kaupungistumisen myötä ihmiset alkoivat muuttaa töiden perässä kaupunkeihin, kun maataloustyöt työkoneiden keksimisen jälkeen merkittävästi vähenivät. Samalla tarvittiin lainarahaa uuden asunnon rahoittamiseksi, mutta lainat olivat edelleen hyvin tiukoin säänneltyjä. (Mutttilainen 2002.)

Lainaan liittyvää sääntelyä alettiin kuitenkin purkaa vasta 1980-luvulla. Tämä lisäsi lainojen suosiota entisestään. (Raijas ym. 2010, 210; Muttilainen 2002.) Muttilaisen mukaan kotitalouksien lainakanta on lisääntynyt nopeiten 1950- ja 1980-lukujen välissä. Erityisesti 1980-luvun aikana lainakanta kasvoi moninkertaisesti talouden kasvuvauhtiin nähden. Suomalaiset siis velkaantuivat 1900-luvun viimeisillä vuosikymmenillä huomattavan paljon ja nopeasti. Samalla alkoi kehitys kohti luotto- ja kulutusyhteiskuntaa. (Mutttilainen 2002, 70–71.) Myös Parpolan ja Kiljalan (2005, 117) mukaan 1980-luvun vahva taloudellinen kehitys on merkittävästi muuttanut suomalaisten luotto- ja maksukäyttäytymistä.

Luottoyhteiskunnan termillä viitataan sosiaalitieteissä erityisesti kulutusluottojen lisääntyneeseen määrään sekä luottojen arkipäiväistymiseen (Mutttilainen 2002, 3). Raijas kollegoineen (Raijas ym. 2010) esittää, että yhteiskunnan asenteet säästämistä ja velkaantumista kohtaan ovat muuttuneet. Heidän mukaansa velkaantumista pidetään suomalaisessa kulutusyhteiskunnassa positiivisena asiana, joka kiihdyttää talouskasvua. Positiivinen suhtautuminen luottoja kohtaan ei kuitenkaan ole ainut syy sille, että erilaisten kulutusluottojen määrä on kasvanut, vaan kasvun taustalla on myös luoton helppo saatavuus, luottomarkkinoiden kehitys sekä aggressiivinen luottojen markkinointi. (Raijas ym. 2010.) Kulutusluottojen ohella muuta lainanottoa on kiihdyttänyt erityisesti talouden kasvu, asuntojen hintojen jatkuva nousu sekä kohtuullisina pysytelleet korot (Mutttilainen & Reijo 2007, 3; Raijas ym. 2010, 210–211). Nykypäivänä suomalaisten kotitalouksien varallisuudesta suuri osa on sidottuna lainarahalla ostettuun asuntoon (Raijas ym. 2010, 213). Edellä esitettyjen

seikkojen perusteella suomalaisesta yhteiskunnasta voidaan perustellusti puhua luottoyhteiskuntana.

Elintason nousu on Suomessa mahdollistanut koko 2000-luvun kestäneen kuluttamisen lisääntymisen. Pohja kulutusyhteiskunnalle on kuitenkin luotu jo 1900-luvun viimeisellä neljänneksellä, kun palveluiden kuluttaminen yleistyi ja kulutusyhteiskunnan arvot ja normit levisivät koskettamaan kaikkia yhteiskuntaluokkia. Samaan aikaan kauppojen ja palveluiden tarjonta monipuolistui ja kulutuksen painopiste siirtyi välttämättömyyksien kuluttamisesta viihteellisempään suuntaan. (Mutttilainen 2002, 79). Näiden muutosten ansiosta kuluttaminen on nyky-yhteiskunnassa erityislaatuisessa asemassa. Kulutusyhteiskunnan jäsenet ovat kuluttajakansalaisia, joiden arjessa kuluttamisella on iso rooli (Wilska 2014, 43). On kuitenkin muistettava, ettei elintason nousu ole ollut tasaista kaikissa luokissa, vaan kuilu rikkaiden ja köyhien välillä on edelleen merkittävästi syventynyt (Raijas ym. 2010, 209).

Kuluttamisen mahdollisuudet ovat viime vuosikymmeninä selvästi lisääntyneet, mikä on vaikeuttanut henkilökohtaisen talouden hallintaa. Kaupat ovat täynnä yhä useammin vaihtuvia vaatemallistoja ja muuta kulutustavaraa, jota myös markkinoidaan jopa aggressiivisesti. Markkinoille tulleet kulutusluotot mahdollistavat kuluttamisen laajentamisen palkkatulojen jälkeen (Mutttilainen 2002, 51). Verkossa tehtävät ostokset voi maksaa kulutusluotolla ilman takuita. Samaan aikaan raha on nykyään vaikeammin hahmotettavissa – lähes kaiken voi maksaa pankki- tai luottokortilla tai jopa täysin virtuaalisesti (Raijas ym. 2010, 210). Kulutus- ja luottoyhteiskunnan termit ovat vahvasti kehittyneet yhdessä ja siten sidoksissa toisiinsa.

Bauman (2007, 38) kuvailee kulutusyhteiskunnan normia kuvatessaan kuluttajan elämää ”normaaliksi elämäksi”. Kuluttajan normin täyttääkseen kuluttajan velvollisuutena on tavoitella hyvää elämää. Heikommissa asemassa ovat ne, joilla ei ole rahaa mahdollistamassa kuluttamista ja täten hyvää elämää. He eivät pysty elämään kuluttajan normin mukaan. Tämä johtaa katkeruuden ja yksinäisyyden tunteeseen, tunteeseen siitä, että on itse jäänyt paitsi sosiaalisesta juhlasta. Kulutusyhteiskunnan jäsenet ovat kuluttajakansalaisia, joilla on moraalinen velvollisuus pyrkiä mukailemaan kuluttajan normia parhaalla mahdollisella tavalla. (Bauman 2007, 38.)

Toisaalta kuluttajan normia vastaan on myös olemassa erilaisia kestävään kuluttamiseen ja kuluttamisen minimoimiseen tähtäviä aatteita. Näitä ovat muun muassa zero waste -aate, joka pyrkii tuottamaan mahdollisimman vähän jätettä, sekä downsiftaus, jonka perimmäinen

tarkoitus on elämän yksinkertaistaminen työntekoa ja kulutusta vähentämällä. Aatteet pyrkivät vastustamaan kuluttajayhteiskunnan paineita minimoimalla kuluttamista. Niiden kannattajat pyrkivät siis tietoisesti jäämään paitsi Baumanin kuvailemasta sosiaalisesta juhlasta (Vrt. Bauman 2007, 38). He luovat oman normiston ihanteelliselle elämälle.

Luottoyhteiskunnan ongelmia on yhteiskunnallisessa keskustelussa korostettu ainakin 1980-luvulta lähtien. (Mutttilainen 2002, 51). Eräänä luottoyhteiskunnan varjopuolena voidaan pitää ylivelkaantuneita, joiden velkaantumisasaste ylittää maksukyvyn rajat. Ylivelkaantuminen viittaa ensisijaisesti ongelmiin velan maksamisessa, ei velan määrään (Mutttilainen 2002, 8). Suuri velan määrä altistaa maksuvaikeuksille ja täten ylivelkaantumiselle. Toisaalta suuri velka voi kuitenkin olla merkki myös huomattavan korkeasta maksukyvyvystä. (Blomgren ym. 2014, 245.) Ulosottojen määrän lisääntyminen, ulosottovelan euromääräinen kasvu sekä velkajärjestelyhakemusten lisääntyminen osoittavat vahvasti suomalaisten ylivelkaantumisasasteen kasvun (Majamaa & Rantala 2020, 88–91). Tilastot puhuvatkin puolestaan. Ylivelkaantuneiden lukumäärä on ollut Suomessa kasvussa aina vuodesta 2004 lähtien (Suomen virallinen tilasto 2020).

Yhtenä syynä ylivelkaantumisen lisääntymiselle on nähty vakuudettomien kulutusluottojen lisääntynyt määrä, ja velkaongelmien painopiste onkin siirtynyt vahvasti asuntovelkaan liittyvistä ongelmista ongelmiin kulutusvelassa (Majamaa & Rantala 2020, 91; Iivari 2001, 553; Muttilainen 2002, 147–148). Vakuudettomat kulutusluotot ovat lisänneet paitsi yleensä velkaantumista myös ylivelkaantumista. Luottoyhteiskunnan ongelmat ovat vahvasti sidoksissa kulutusyhteiskunnan ihanteisiin. Kulutuksen maksimoimiseen tähtäävä velkaantuminen voidaan nähdä suoraan pyrkimyksenä elää kuluttajakansalaisuuden ihanteiden mukaista elämää. Myös pienituloiset voivat halutessaan lisätä kulutusta keinotekoisesti vakuudettomien kulutusluottojen avulla (Mutttilainen 2002, 51).

Tutkimusten mukaan köyhyys altistaa ylivelkaantumiselle ja ylivelkaantuminen köyhyydelle (Eskelinen & Sironen 2017, 46). Kohtuullisista tuloista huolimatta velkojen korot, lyhennykset ja mahdolliset ulosotot kutistavat ylivelkaantuneen tuloja. Pienituloisten suhteellisen suuri osuus ylivelkaantuneista on ollut havaittavissa jo ainakin 1990-luvun lopulta lähtien (Iivari 2001, 553). Majamaan ja Rantalan (2020, 90) mukaan heidän osuutensa ylivelkaantuneista on nykyään vieläkin suurempi. Chase ja Walker ovat tutkineet empiirisesti köyhyyden ja häpeän välistä suhdetta Iso-Britanniassa. Heidän tutkimuskohteitaan häpeän ja köyhyyden lisäksi ovat muun muassa hyvinvointi ja sosiaaliturva. (Chase & Walker 2013.)

3. Ylivelkaantuneisuuden määrittely

Ylivelkaantumisen käsite on tutkielmani keskiössä, joten sen määrittelemisen on tutkielmani kannalta erityisen tärkeää. Ylivelkaantumiselle ei ole olemassa mitään yleisesti käytettyä määritelmää, vaan eri tahot määrittelevät käsitteen eri tavoin. Kaikkia määritelmiä ylivelkaantuneisuudesta pidetään tarpeellisina, sillä ilmiötä voidaan tutkia erilaisten määritelmien avulla hyvin monista eri näkökulmista. Ilmiötä tutkitaan myös useilla eri tieteenaloilla. Ylivelkaantuminen nähdään usein prosessina, jonka myötä yksilön mahdollisuudet osallistua normaalina pidettyyn elämään heikentyvät (Hiilamo 2018, 102). Ylivelkaantumista voidaan tarkastella ainakin kolmesta näkökulmasta: taloudellisten mittareiden, laillisten ja hallinnollisten mittareiden sekä subjektiivisten mittareiden avulla (Raijas ym. 2010, 215–218). Erilaiset mittarit antavat hyvin erilaisen kuvan paitsi ylivelkaantuneisuuden määritelmästä myös ylivelkaantuneiden määrästä.

Sellainen kotitalous, jolla on velkaan liittyviä maksuvaikeuksia, luokitellaan ylivelkaantuneeksi (Raijas ym. 2010, 213). Muttilaisen (2002) mukaan ylivelkaantumisen termillä viitataan erityisesti ongelmiin velan maksamisessa eli siihen, etteivät talouden tulot riitä lainan takaisinmaksuun. Muttilainen määrittelee ylivelkaantumisen taloudellisten mittareiden kautta. Suuri velan määrä ei siis itsessään kerro ylivelkaantumisesta, mutta se voi altistaa ylivelkaantumiselle. (Muttilainen 2002, 8.) Erityisesti pienituloiset kotitaloudet ilman tukiverkostoa ovat alttiita yllättäville muutoksille taloudellisessa ympäristössä (Raijas ym. 2010, 213). Esimerkiksi talouden laskusuhdanne, rikkoutunut kodinkone tai muu yllättävä muutos voi altistaa kotitalouden velkoihin liittyville maksuvaikeuksille.

Hallinnollisia mittareita ylivelkaantuneisuuden määrittelyyn ovat esimerkiksi maksuhäiriömerkinnät, velkasaneeraus sekä erilaiset velkajärjestelyt. (Raijas ym. 2010, 217). Näiden toimien piirissä on Suomessa suuri joukko ihmisiä, esimerkiksi maksuhäiriömerkintä on lähes 400 000 ihmisellä (Asiakastieto 2021). Hyvin pienikin euromääräinen summa voi aiheuttaa huomattavaa haittaa yksilölle, mikäli hän joutuu maksamattoman velan takia velkasaneeraukseen tai saa maksuhäiriömerkinnän. Maksuhäiriömerkinnät vaikeuttavat esimerkiksi vakuutusten saamista ja asunnon vuokraamista. Ne voivat joissain tapauksissa myös estää työnsaantia.

Ylivelkaantuneisuuden subjektiivinen mittari muodostuu yksilön käsityksestä velkaantuneisuutensa tasosta (Iivari 2001, 552). Aineistossa tutkittavat ovat saaneet itse määritellä itsenä ylivelkaantuneiksi, eikä mitään tietoja velan määrästä (taloudelliset mittarit) tai oikeudellisista toimista (hallinnolliset ja lailliset mittarit) ole kerätty. Subjektiivinen käsitys ylivelkaantuneisuudesta voi olla epäjohdonmukainen tai jopa riippuvainen vertaisryhmästä tai velan tyypistä (Raijas ym. 2010, 218). Kotitalous määritellään ylivelkaiseksi subjektiivisella ylivelkaantuneisuusmittarilla, jos kotitalouden velat ylittävät subjektiivisen selviytymisrajan (Iivari 2001, 552). Kyse on siis siitä, kokeeko vastaaja selviävänsä velkojensa lyhentämisestä (Raijas ym. 2010, 218).

4. Häpeä ja stigma

Häpeää on tarkasteltu psykologian alalla paljon sosiaalitieteitä laajemmin. Käytän häpeän käsitettä määritellessäni lähteitä sekä psykologian että sosiaalitieteiden alalta. Stigman kohdalla pitäydyn selkeämmin sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Häpeä käsitetään sosiaalitieteissä yleensä suureksi joukoksi tunteita, joihin kuuluu muun muassa nolouden tunne, syyllisyys sekä nöyryytys. Se ei siis ole yksi tunne, vaan pitää sisällään suurta joukkoa tunteita, ja usein puhutaan jopa tunteiden perheestä. Jotkin tutkijat pitävät häpeää länsimaisessa kulttuurissa jopa tabuna (Scheff 2003, 240–241).

Erityisesti arkisessa puheessa sana häpeä korvataan usein muilla termeillä kuten huonomuus ja alemmuus (Malinen 2010), jotka toimivat keinona kiertää tabua (Scheff 2003, 240–241). Häpeän tunneperheen tunteet syntyvät usein sosiaalisissa tilanteissa, mikä alleviivaa häpeän merkitystä sosiaalisille suhteille. Yksilön sosiaaliset suhteet ovat uhattuna, kun hän kokee itsenä muiden silmissä kielteisesti (Törrönen & Maunu 2009, 35). Häpeä nousee pintaan tilanteissa, joissa positiiviset affektit itsestä vähenevät. Tällöin itsensä arvottaminen negatiivisesti lisääntyy. (Gilbert 1998, 5.) Häpeä saa ihmisen tuntemaan itsensä muita huonommaksi.

Sheffin mukaan häpeän todellinen merkitys piiloutuu muiden termien kuten nolouden alle. Hän ei jaa muiden sosiaalitieteilijöiden näkemyksiä häpeästä tunteiden perheenä, vaan hänen mukaansa häpeän tunneperheeseen kuuluvat muut tunteet ja termit ovat vain keino kiertää tabuksi muodostunutta häpeää. Länsimaisissa kulttuureissa häpeää pyritään usein häivyttämään kielellisin keinoin. Häpeä verhotaan Scheffin mukaan käyttäen hyvin moninaisia termejä, joita on englannin kielessä joidenkin arvioiden mukaan jopa sata. Toisaalta esimerkiksi espanjaksi häpeä ja nolous ovat yksi ja sama sana. Häpeälle on ranskaksi useita eri termejä riippuen siitä, millaista se on. (Scheff 2015, 112–113). Häpeästä puhuminen ja sen ilmaiseminen suoraan, on siis ainakin jossain määrin kulttuurisidonnaista. Suomeksi häpeästä ei ainakaan arkikeskusteluissa puhuta kovin suoraan. Käsitän häpeän tässä tutkielmassa enemmänkin tunteiden perheeksi. Tässä tutkielmassa olen siis etsinyt häpeää myös sieltä, missä sitä ei suoraan ole sanottu.

Seuraavaksi siirryn hieman psykologisempiin määritelmiin häpeästä. Gilbert ja Procter (2006) määrittelevät häpeän kahden toisiinsa kietoutuneen tekijän kautta. Häpeä voi olla niin sisäistä

kuin ulkoistakin. Yksilö voi arvioida itsensä huonoksi ja kokea siten sisäistä häpeää. Sisäinen häpeä kuvastaa yksilön omaa kokemusta itsestään. Ulkoisella häpeällä puolestaan tarkoitetaan yksilön arviota siitä, mitä muut hänestä ajattelevat. Jos yksilö arvioi muiden arvioivan hänet huonona tai epämiellyttävänä, hän kokee ulkoista häpeää. Sisäinen ja ulkoinen häpeä voivat ilmetä yhtä aikaa, eivätkä täten ole toisiaan poissulkevia. Siksi ne käsitetäänkin usein toisiinsa kietoutuneiksi termeiksi. (Gilbert & Procter 2006, 353–354.)

Lewis (2003, 1187) puolestaan määrittelee häpeän muodostuvan neljästä tekijästä. Häpeän tunteeseen liittyy voimakas halu piiloutua tai kadota. Toisena häpeään liittyy epämukavuuden ja vihan tunteita. Lewisin mukaan juuri epämukavuuden ja vihan tuntemukset erottavat häpeän ujoudesta. Riittämättömyyden, huonouden ja kelvottomuuden tuntemukset ovat myös tyypillisiä häpeälle. Neljäntenä häpeän ominaisuutena Lewis mainitsee subjektin ja objektin sekoittumisen, jossa huomio kiinnittyy niin paljon ihmiseen itseensä, että mielekäs toiminta vaarantuu. Tähän voi liittyä vaikeuksia puhua, ajatella tai toimia. (Lewis 2003, 1187.) Halu piiloutua, riittämättömyyden, huonouden sekä vihan tuntemukset auttavat tässä tutkielmassa tunnistamaan häpeää aineistosta myös niissä kohdissa, joissa vastaajat eivät puhu häpeästä suoraan.

Häpeä ja stigma liitetään toisiinsa vahvasti, koska stigma johtaa lähes väistämättä häpeän tunneperheen tunteisiin (Lewis 1998, 128). Stigmaa voidaankin luonnehtia sosiaalisen kontrollin välineenä, joka perustuu häpeän tunteeseen. Stigmatisoitu ryhmä tai yksilö on alisteisessa asemassa stigman antajiin nähden. Kenties tunnetuin stigmaa tutkinut sosiologi on Erving Goffman, jonka mukaan stigma on kantajansa häpäisevä ”piirre” (Goffman 1986). Hänen mukaansa stigmatisoitua ei pidetä normatiivisesti oikeanlaisena ihmisenä, mikä osaltaan oikeuttaa syrjivän käytöksen häntä kohtaan (Goffman 1986, 5).

Ylivelkaantuminen voidaan nähdä ”kantajansa häpäisevänä piirteenä”, joka epäoikeudenmukaisella tavalla määrittelee koko yksilön identiteetin. Goffman (1986) puhuu pilaantuneesta identiteetistä (spoiled identity), jonka keskiössä on yksilöön kohdistuva stigma. Lewis viittaa artikkelissaan myös Goffmanin teorioihin pilaantuneesta identiteetistä. Lewisin ajatuksia soveltaen ei tulisi puhua ”ylivelkaantuneista” vaan pikemminkin ”henkilöistä, jotka ovat ylivelkaantuneita”. Näin identiteetti ei määrity ainoastaan ylivelkaantuneisuuden kautta vaan myös muiden piirteiden kautta vähentäen näin stigmaa. Tämä ehkäisisi pilaantuneen identiteetin muodostumista. (Vrt Lewis 1998, 127–128.) Tässä tutkielmassa käytän kuitenkin käsitettä ”ylivelkaantunut”. Olen tehnyt tämän valinnan siksi, että tutkimuksessa käyttämässäni

aineistossa vastaajat ovat osallistuneet tutkimukseen juuri ylivelkaantumisen takia. Tutkimuksessa tarkastelen vain tätä yhtä osa-aluetta heidän elämässään. Lisäksi lyhyemmän ilmaisun käyttäminen on käytännöllistä.

Seuraavaksi käsittelen vielä häpeää tutkimuskohteena. Häpeä on tutkimuskohteena haastava. Siihen liittyvä tabu ja lukuisat eri tavat kiertää itse termi johtavat vaikeuksiin erottaa häpeää muista samankaltaisista tunteista. Ymmärrämme, että esimerkiksi häpeä ja nolous ovat perustavanlaatuisesti erilaisia tunteita, mutta välttelemme silti häpeän sanoittamista ja korvaamme sen mielellämme nolouden termillä. Emme myöskään osaa intuitiivisesti sanoittaa nolouden ja häpeän eroja, mikä osaltaan vaikeuttaa häpeän tutkimista. Jopa anteeksipyyntöön piiloutuu viesti häpeästä. ”Olen pahoillani” tarkoittaakin ”Minua hävettää, mitä tein”. (Scheff 2015, 112–113.) Tutkijalta vaaditaankin paljon tulkintaa ja näkemystä siitä, missä kohtaa häpeä on kierretty toisin termein. Tässä tutkimuksessa käyttämäni aineisto on koottu häpeää kiertelemättä etsimällä tutkimuskohteiksi ihmisiä, jotka kokevat häpeää ylivelkaumisesta. Silti kirjoitusvastaukset kätkevät sisäänsä huomattavan määrän piiloutunutta häpeää. Tämä johtuu kenties siitä, että suomalaisessa kulttuurissa häpeää on totuttu verhoamaan useiden termien ja sanakäänteiden taakse. Totutut puhetavat istuvat tiukassa.

5. Tutkimusmenetelmät ja aineisto

5.1 Tutkimuskysymys ja aineisto

Käsittelen tutkielmassani velkaantumisen kumpuavan häpeän syitä ja seurauksia. Toisin sanoen tutkimustehtäväni on selvittää, mistä asioista velkaantuneet kokivat häpeää aineistossa. Toisena tutkimustehtävänäni on selvittää, miten häpeä ja sen kokeminen vaikuttivat vastaajien elämään. Tutkimuskysymykseni ovat: 1) Minkälaisissa asioissa häpeä näyttäytyy velkaantuneiden elämässä sekä 2) Millaisia syitä häpeälle annettiin?

Aineistona toimii FSD tietokannan kvalitatiivinen Velkaantuminen ja häpeä -kirjoitusaineisto 2019–2020. Aineisto koostuu hyvinkin vapaamuotoisista laajuudeltaan vaihtelevista kirjoitusvastauksista. Aineiston on kerännyt Anne Syrjänen Itä-Suomen yliopistosta ja se on kerätty 28.11.2019-15.1.2020. Kirjoituskutsu on ollut saatavilla internetissä ja kutsussa on haettu velkaantuneita henkilöitä, jotka ovat kokeneet häpeää velkaantumiseen liittyen. Aineisto koostuu 35 kirjoitusvastauksesta, joissa käsitellään velkaantumista ja siihen liittyviä tunteita ja tuntemuksia. Vastaajat käsittelevät kirjoitusvastauksissa omaa elämänsä kulkuaan myös laajemmin.

Kirjoituskutsussa annettiin muutamia kirjoittamista ohjaavia kysymyksiä. Kysymykset olivat:

1. Miten velkaannuit?
2. Miten häpeä liittyi / liittyi velkaantumisen syihin ja alkuvaiheisiin?
3. Miten häpeä vaikutti / vaikuttaa elämääsi?
4. Missä tilanteissa koit / koet häpeän tunteita?
5. Miten ympäristö ja muut ihmiset liittyivät / liittyivät häpeän kokemiseen?
6. Miten häpeä vaikutti / vaikuttaa avun hakemiseen tilanteessasi?
7. Jos sait apua, miten häpeä kokemuksesi muuttui vai muuttuiko se?
8. Millaisessa tilanteessa olet nyt?

Taustatietona on kysytty ikäryhmää, ikää velkaantumisen alkaessa, sukupuolta sekä korkeinta loppuun suoritettua koulutusta. Kuten aiemmin esittelin, Majamaan ja Rantalan mukaan erityisesti pienituloisten velkaantumisaste on lisääntynyt viimeisten vuosikymmenten aikana

(Majamaa & Rantala 2020, 90). Tutkimusaineistossa ei ole kysytty tuloja, mutta sosioekonomista asemaa on pyritty valottamaan vastaajien koulutusasteen avulla.

Noudatan tutkimuksen teossa Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK 2012) Hyvää tieteellistä käytäntöä. Aineisto on anonymisoitu ennen FSD-tietoarkistoon lisäämistä. Aineiston sisältämiä epäsuoria tunnisteita (ikä, sukupuoli) ei voida yhdistää tiettyihin henkilöihin.

5.2 Menetelmänä sisällönanalyysi

Valitsin tutkimusmenetelmäksi sisällönanalyysin, sillä se sopii laajojen aineistojen analysointiin systemaattisesti. Sisällönanalyysin avulla pyritään ensisijaisesti löytämään aineistosta sen keskeisiä merkityksiä. Sen avulla luodaan kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. Sisällönanalyysi auttaakin selkeyttämään aineistoa, jotta aineistosta on mahdollista tehdä johdonmukaisia päätelmiä. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 103, 117, 122.)

Kävin aineiston ensin huolellisesti läpi ja erottelin tutkimukseni kannalta kiinnostavat kohdat muusta aineistosta. Tein tämän kaksi kertaa, ensin vastatessani kysymykseen: ”Missä asioissa häpeä näyttäytyy velkaantuneiden elämässä?” ja vielä toisen kerran käsitellessäni kysymystä: ”Millaisia syitä häpeälle annettiin?” Analyysi oli siten siinä mielessä ”teoriaohjaavaa”, että kaksi tutkimuskysymystäni toimi aineiston analysoinnissa etukäteen muodostettuina pääteemoina. Teemat olivat *Häpeän syyt* sekä *Häpeän näyttäytyminen velkaantuneiden elämässä*. Etukäteen nimeäminen mahdollisti aineistoon perehtymisen tutkimuskysymys kerrallaan, mikä osaltaan lisäsi systemaattisuutta. Muuten etenin analyysissa aineistolähtöisesti. Ensimmäisessä vaiheessa pelkistin eli redusoin aineiston. Käytännössä se tarkoitti tutkimuskysymysten kannalta oleellisten ilmausten löytämistä ja niiden sisällön auki kirjoittamista. Redusoinnin tarkoituksena on kiinnittää huomiota erityisesti ajatuskokonaisuuden sisältöön. (Vrt. Tuomi & Sarajärvi 2018.)

Seuraavaksi teemoittelin redusoituja ilmauksia ala- sekä yläkategorioiksi, jotka sijoittuivat kahden tutkimuskysymysten mukaan nimettyjen pääteemojen alle (vrt. Tuomi & Sarajärvi 2018). Nimesin ylä- ja alakategoriat aineistolähtöisesti. Käytän siis niitä samoja sanoja ja ilmauksia, joita vastaajat ovat aineistossa käyttäneet. Tämä pätee erityisesti teemassa *Häpeän syyt*, sillä aineistossa oli melko suoraan sanoitettu häpeää aiheuttavia asioita ja tilanteita.

6. Tulokset

Tiivistin teemat sekä ylä- ja alakategoriat oheiseen taulukkoon (Taulukko 1). Taulukko etenee vasemmalta oikealle: teemasta yläkategorioiden kautta alakategorioihin. Taulukon tarkoituksena on paitsi selkeyttää analyysia myös toimia tiivistelmänä keskeisimmistä löydöksistäni. Käyn tulokset läpi taulukossa osoitetussa järjestyksessä. Aloitan *Häpeän syyt* -teeman käsittelyn kukin ylä- ja alakategoria kerrallaan. Seuraavaksi käsittelen *Häpeä velkaantuneiden elämässä* -teeman kaikki ylä- ja alakategoriat omissa alaluvuissaan.

Teema	Yläkategoria	Alakategoria
Häpeän syyt	Velkaantuneisuuden näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa	Avun hakeminen
		Taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa
		Huonommuuden kokeminen
	Vähävaraisuus	Köyhyys
		Itsensä elättämisen vaikeudet
		Rajoitetut mahdollisuudet kuluttaa
Häpeä velkaantuneiden elämässä	Häpeä avunhakemisen jarruna	Häpeä viivästyttää avun hakemista lähipiiriltä
		Velkaneuvontaan tai avun piiriin hakeutuminen viivästynyt
	Taloudellisten ongelmien salailu ja valehtelu	Luottotietojen puutteen ja ulosoton salailu
		Taloudellisten ongelmien salailu ulkopuolisilta
		Sosiaalisten tilanteiden välttely
		Häpeä vaientajana

Taulukko 1. Analyysin tulokset tiivistettynä

6.1 Häpeän syyt

Olen tutkimuksessani kiinnostunut siitä, millaisia syitä häpeälle annettiin. Toisin sanoen tutkin sitä, mistä asioista velkaantuneet kokivat häpeää. Vastajat nimesivät moninaisia syitä häpeälle, joista useimmat linkittyivät velkaantuneisuuteen. Ylivelkaantuneisuus ei kuitenkaan itsessään selitä kaikkea aineistosta kumpuavaa häpeää, vaan se on vain yksi tekijä häpeäkokemusten laajassa piirissä.

6.1.1 Velkaantuneisuuden näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa

Häpeä on hyvin sosiaalinen tunne eli on melko ilmiselvää, että häpeää aiheuttavat juuri sosiaaliset tilanteet ja velkaantuneisuuden näyttäytyminen niissä tilanteissa. Sosiaalisten tilanteiden ja tunteiden, kuten häpeän, välistä yhteyttä on tutkittu paljon erityisesti psykologian kentällä (Silfver-Kuhalampi & Helkama 2012, 383), mutta sosiaalitieteissä kiinnostus on ollut vähäisempää. Häpeää aiheuttivat avun hakemiseen liittyvät epämiellyttävät kohtaamiset, taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen muille sekä itsensä arvottaminen muita huonommaksi sosiaalisissa tilanteissa. Jaoin kyseisen yläkategorian kolmeen alakategoriaan, jotka olivat *avun hakeminen*, *taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa* sekä *huonommuuden kokeminen*. Sidon otteita myös osaksi sisäisen ja ulkoisen häpeän kehikkoa (Gilbert & Procter 2006). Pureudun ensin avun hakemisen synnyttämiin häpeäkokemuksiin.

Avun hakeminen

Avun hakeminen koettiin aineistossa häpeällisenä ja jopa nöyryyttävänä. Häpeälliset kokemukset liittyivät avun hakemiseen viranomaistahoilta kuten Kelalta tai vaihtoehtoisesti pankissa asioimiseen lainojen yhdistämiseen liittyen. Seuraava ote kuvaa alakategorian otteita, jotka olivat kaikki melko pitkiä ja kuvailevia:

”Mutta Kelalle ja sorkille meneminen on pahinta. Näkee melkein naamasta jo, ettei saa mitään apuja vaikka kuinka tarvitsisi. Tämä on noloa, hävettävää, toivotonta ja niin alentavaa.”

Otteessa vastaaja kuvailee Kelassa asioimiseen liittyviä tuntemuksia ja on ilmiselvästi pettynyt asioinnin tulokseen. Vastaaja kokee, ettei saa viranomaiselta apua, vaikka hän tarvitsisi apua. Kategorian muut vastaajat kuvaavat tilanteita yhtä lailla häpeällisiksi. Kategorialle tyypillisesti otteessa kuvaillaan nimenomaan kasvokkain tapahtuvaa kanssakäymistä auttavan tahon kanssa. Häpeää köyhyyden kontekstissa tutkineet Chase ja Walker (2013, 746) havaitsivat tutkimuksessaan häpeällisiä kokemuksia liittyen viranomaisten kanssa asiointiin. Heidän tutkimuksessaan kohtaamisia luonnehdittiin turhauttaviksi ja jopa sielua tuhoaviksi. Myös kyseisessä tutkimuksessa asiointi liitettiin puhelimesta tai kasvokkain tapahtuvaan asiointiin. Ei siis esimerkiksi internetissä täytettäviin lomakkeisiin tai tukihakemuksiin. (Vrt. Chase & Walker 2013, 746.) Sisäisen ja ulkoisen häpeään kehikossa tämän kategorian vastaukset sijoittuvat ulkoisen häpeän alueelle. Vastaajat kokevat ulkopuolisten, kuten Kelan työntekijöiden, arvottavan ylivelkaantuneita muita huonommiksi. (Vrt. Gilbert & Procter 2006.)

Taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa

Häpeää aiheutti vastaajille *taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa* ja suhteissa. Vastaajille häpeää aiheutti niin ulosottojen kuin luottotietojen puutteen paljastuminen muille ihmisille. Kategorialle tyypillisesti häpeää aiheuttivat tilanteet, joissa toinen osapuoli oli tuntematon tai vasta uusi tuttavuus. Aineistosta löytyi myös muutamia viitteitä siitä, että taloudellisten vaikeuksien näyttäytyminen perhesuhteissa, kuten parisuhteessa, aiheuttaisi häpeää. Alla olevassa otteessa häpeää aiheuttaa juuri ulosottojen paljastuminen uudessa ihmissuhteessa, tässä tapauksessa uuden työpaikan johtajalle:

”Aina mennessäni uuteen työpaikkaan odotin pelolla hetkeä, jolloin johtajat saivat tietää asiasta ulosoton vuoksi. Se hävetti.”

Vastaaja kuvailee odottavansa pelolla johtajan saavan tietää hänen taloudellisista vaikeuksistaan. Vastaajat pelkäsivät, että velkaantuneisuuden esille tuleminen muuttaa muiden ihmisten suhtautumista heihin ja kenties vaikeuttaa sosiaalisia suhteita. Chasen ja Walkerin tutkimuksessa haastateltavat kertoivat, että muiden suhtautuminen heihin muuttui köyhyyden myötä. Köyhyyden myötä heitä ei esimerkiksi enää kutsuttu illanviettoihin, ja he kokivat muiden säälivän heitä tarpeettoman paljon. (Chase & Walker 2013, 744–745.) Aineistossa esiin nousseet pelot eivät siis välttämättä ole aiheettomia. Ne juontavat juurensa velkaantuneiden

vahvaan stigmatisointiin. Pelkojen taustalla voidaan nähdä olevan niin sanottua ulkoista häpeää. Vastaajat siis arvioivat muiden ajattelevan heitä huonommiksi ylivelkaantumisen takia. (Vrt. Gilbert & Procter 2006, 353–354.)

Huonommuuden kokeminen

Sosiaalisissa tilanteissa ja kohtaamisissa häpeää aiheutti vastaajille myös valehtelu, ystävien tapaamisten peruminen, tuttavien kommentit sekä leimaantuminen tai sen pelko. Yhteistä aineistosta nouseville seikoille on se, että vastaajat arvottivat itsensä muita huonommiksi näissä sosiaalisissa tilanteissa. Sitä kuvaa muun muassa seuraava ote:

”Häpeä myös siitä, että minulta odotetaan paljon, mutta en ole odotuksia täyttänyt.”

Vastaajalle aiheutuu häpeää siitä, ettei hän kykene täyttämään muiden asettamia vaatimuksia. Hän ei tarkenna, kuka nämä vaatimukset on asettanut. Kirjoittaja kokee itsensä vaatimusten asettajia huonommaksi, koska ei pysty niihin vastaamaan. Kategoria sisältää myös vastauksia, joissa henkilö arvottaa itseään puolisoa, ystäviä tai muita läheisiä huonommiksi oman velkaantumisensa takia. Huonommuuden kokemukset aiheuttivat vastaajissa paljon sekä ulkoista että sisäistä häpeää. He yhtäältä ajattelivat muiden pitävän heitä huonompina ihmisinä ja toisaalta arvottivat itse itsensä muita huonommiksi. Sisäinen ja ulkoinen häpeä eivät ole toisiaan poissulkevia ja onkin yleistä, että ne esiintyvät jopa yhtä aikaa (Gilbert & Procter 2006, 353–354). Yllä esittämässäni otteessa korostuu ulkoinen häpeä.

6.1.2 Vähävaraisuus

Monet vastaajat nimesivät vähävaraisuuden ja sen monet osa-alueet merkittäväksi syyksi häpeälle. Aineiston perusteella vähävaraisuus aiheutti vastaajille häpeää monin tavoin. Tutkimusten mukaan vähävaraisuus altistaa ylivelkaantumiselle. Vähävaraisten on vaikea varautua muutoksiin taloudellisessa tilanteessa. Lisäksi kulutusyhteiskunnan ihanteet kannustavat lisäämään omaa kulutusta keinotekoisesti muun muassa vakuudettomien kulutusluottojen ja muiden kevyin perustein myönnettävien lainojen avulla. (Muttalainen 2002.) Toisaalta lainojen lyhennykset ja varsinkin kulutusluottoihin liitetyt suuret korot leikkaavat ison loven ylivelkaantuneen tuloihin. Ylivelkaantuminen siis altistaa yhtä lailla

vähävaraisuudelle. Jaoin aineistosta tekemäni havainnot kolmeen alakategoriaan, jotka olivat *köyhyys, itsensä elättämisen vaikeudet sekä rajoitetut mahdollisuudet kuluttaa.*

Köyhyys

Suhteellinen köyhyys on vahvasti sidoksissa ylivelkaantumiseen (Hiilamo 2018, 102). Aineistossa osa ylivelkaantuneista kertoi elävänsä hyvin pienillä tuloilla ja kuvaili itseään köyhäksi. Tässä alakategoriassa vastaajat eivät kuvailleet juurikaan köyhyyden seurauksia heidän elämässään, vaan totesivat vain, että köyhyys aiheuttaa heille häpeää. Häpeä liittyi vastaajilla köyhyyden identiteettiin, joka koettiin häpeällisenä. Köyhiä on velkaantuneiden tavoin stigmatisoitu, joten itsensä näkeminen vain stigman kautta on omiaan synnyttämään pilaantuneen identiteetin (Vrt. Goffman 1986). Köyhiksi itseään kuvailevat toivat itsensä esiin pilaantuneen identiteetin kautta eli nimenomaan köyhinä. He identifioituivat aineiston perusteella ensisijaisesti köyhiksi, eivät ylivelkaantuneiksi. Tämä näkyy esimerkiksi seuraavassa otteessa:

”Häpeän köyhyttäni ja ajoittain tohdin sääliä vain minuutteja tilannettani.”

Otteessa vastaaja kertoo suoraan häpeävänsä köyhyyttään. Chasen ja Walkerin (2013, 742) tutkimuksessa haastateltavat eivät maininneet sanaa köyhä kovinkaan usein, vaan termiä kierreltiin. Näin ei kuitenkaan käynyt tutkimuksessani, vaan köyhyydestä puhuttiin kiertelyn sijaan hyvinkin suoraan. Eroja voidaan kenties selittää haastattelun ja kirjoitusvastausten eroilla. Kenties hyvinkin anonyymilta tuntuvaa kirjoitusvastausta antaessa vastaaja pystyy puhumaan asioista suurempaan kuin haastattelutilanteessa. Toisaalta eroja voidaan pyrkiä selittämään myös kulttuurisilla eroilla. Englannin kielen sanat ”poor” ja ”poverty” voivat olla latautuneempia kuin sanat ”köyhä” ja ”köyhyys”. Toisaalta myös suomen kielen sana ”ylivelkaantunut” on lähtökohtaisesti moralisoivampi kuin sana ”köyhä”.

Itsensä elättämisen vaikeudet

Aineistossa korostuivat myös vastaajien kokemat vaikeudet itsensä elättämisessä. Suomalaisessa yhteiskunnassa itsensä elättäminen palkkatyöllä on vahvasti sisäistetty normi. Se koetaan jopa moraalisenä velvollisuutena. On ymmärrettävää, että ylivelkaantuneet voivat kokea vaikeuksia itsensä elättämisessä, sillä ylivelkaantuminen altistaa köyhyydelle.

Esimerkiksi ulosottoon joutuneiden velkojen lyhennys syö huomattavan osan ylivelkaantuneiden palkkatuloista. Tilanne luo niin sanottuja kannustinluokkuja, joissa ylivelkaantuneen ei ole taloudellisesti kannattavaa työskennellä. Toisaalta myös köyhyys altistaa ylivelkaantumiselle, jolloin vaikeuksia elättää itseään on mahdollisesti koettu jo ennen ylivelkaantumista. Vastaajat kuvailivat vaikeuksia elättää itseään esimerkiksi seuraavassa otteessa:

”Silloin hävetti se ettei ollut varaa elättää itseään.”

Vastaaja on kertomansa mukaan kokenut häpeää juuri siitä, ettei hän ole pystynyt elättämään itseään. Suomalaisessa yhteiskunnassa vallitsee laajasti kulttuuri, jota tutkimuksissa on nimitetty itseparjäämisen kulttuuriksi (vrt. Ohisalo, Saari & Saukko 2014; Lopenen 2021). Sillä tarkoitetaan sisäistettyä kokemusta siitä, että jokaisen tulisi yksilönä pärjätä itsenäisesti ilman muiden apua ja tukea. Vastaajat kokivat häpeää siitä, etteivät he pystyneet elämään tämän normin mukaan.

Rajoitetut mahdollisuudet kuluttaa

Häpeää aiheutti vastaajissa myös *rajoitetut mahdollisuudet kuluttaa*. Heidän kulutusmahdollisuutensa olivat muun muassa ulosottojen ja lainanlyhennysten takia huomattavasti vertaisryhmää heikommat. Erityisesti häpeä kulutusmahdollisuuksien puutteellisuudesta tuli esille omien lasten kohdalla kuten seuraavassa otteessa:

”Tilanne aiheuttaa häpeää siksi, etten voi tarjota lapsilleni sitä kaikkea mitä muut voivat tarjota, koska en saa osamaksulla mitään.”

Vastaaja korostaa otteessa, ettei hänellä ole varaa tarjota omille lapsilleen samoja kulutusmahdollisuuksia kuin muilla vanhemmilla. Hän omaksuu vertaisryhmäkseen muut vanhemmat ja lapsiperheet. Erääksi ylivelkaantuneisuuden seuraukseksi Hiilamo (2018, 124) mainitsee juuri häpeän tuntemukset siitä, ettei voi tarjota lapsilleen esimerkiksi harrastusmahdollisuuksia. Wilskan mukaan kulutusyhteiskunnassa kuluttamisen rooli arjessa on valtava (Wilska 2014, 43). Velkaantuneet voivat siis hyvinkin kokea jäävänsä paitsi normaalina pidetystä kuluttamisesta ja siihen liittyvistä rituaaleista (Bauman 2007, 38).

6.2 Häpeä velkaantuneiden elämässä

Toinen tutkimuskysymykseni liittyy häpeän näyttäytymiseen velkaantuneiden elämässä. Häpeä vaikuttaa merkittävästi velkaantuneiden elämään esimerkiksi etäännyttämällä sosiaalisista suhteista. Toisaalta häpeä myös syventää velkaantumisen kuilua. Häpeän takia avun piiriin ei hakeuduta ajoissa. Jaoin teeman *Häpeä velkaantuneiden elämässä* kahdeksi yläkategoriaksi, jotka olivat *häpeä avun hakemisen jarruna* ja *taloudellisten ongelmien salailu sekä valehtelu*. Molemmat yläkategoriat jakautuivat useammaksi alakategoriaksi, joita nimeän ja käsittelen alla.

6.2.1 Häpeä avun hakemisen jarruna

Aineistossa häpeä vaikeutti vastaajien elämää, koska se toimi hidastavana tekijänä velkaantuneen ja avun välillä. Häpeä loi kitkaa, joka vaikeutti avun piiriin hakeutumista ajoissa. Tähän ilmiöön voidaan liittää tietynlainen itse pärjäämisen kulttuuri (Vrt. Ohisalo, Saari & Saukko 2014; Loponen 2021). Kulttuuri luo paineita pärjätä itsenäisesti ilman läheisten ja viranomaisten apua. Häpeä siitä, ettei pärjääkään itse, vaikuttaa kielteisesti avun hakemiseen. Aineiston perusteella häpeä kuitenkin vain hidastaa avun piiriin hakeutumista, ei estä sitä. Avun piiriin hakeutuminen tapahtui usein liian myöhään. Vastaajat olivat monissa tapauksissa jo erittäin haastavassa tilanteessa, esimerkiksi luottotiedot oli jo ehditty menettää. Avun hakeminen oikea-aikaisesti olisi kenties jopa estänyt velkaantumisen ylipäättänsä. Vastaajat kokivat syyllisyyttä siitä, että häpeän takia apua ei haettu ajoissa. Toisaalta häpeä ja syyllisyys menivät aineistossa myös jonkin verran sekaisin.

Häpeä viivästyttää avun hakemista lähipiiriltä

Häpeä näyttäytyi monissa kirjoitelmissa esteenä avun hakemiselle. Tutkittavat nostivat esille häpeän estäneen heitä pyytämästä apua esimerkiksi vanhemmilta tai muilta läheisiltä. Nimesin tämän alakategorian *häpeä viivästyttää avun hakemista lähipiiriltä*. Häpeä ei siis estänyt avun hakemista, vaan viivästytti tai jarrutti sitä. Vastaajat kertoivat, että apua oli siis jossain vaiheessa kuitenkin pyydettävä, häpeästä huolimatta. Alakategoria tiivistyy seuraavaan otteeseen:

”En olisi velkaantunut jos olisin alussa kehdannut myöntää läheisille ottaneeni vipin ja pyytänyt heiltä maksuapua, sitä olisin varmasti saanut.”

Otteesta käy ilmi, ettei vastaaja olisi omien sanojensa mukaan alun perinkään velkaantunut, jos olisi kehdannut myöntää läheisilleen ottaneensa pikavipin. Häpeä on siis voimakkaasti vaikuttanut tilanteen kehittymiseen. Toisaalta ote kuvaa myös katumusta, häpeästä huolimatta olisi ollut henkilön edun mukaista kertoa velkaantumisesta heti läheisille, jotka olisivat voineet auttaa. Chase ja Walker havaitsivat tutkimuksissaan, että perheen tuella on suuri merkitys köyhydessä eläville, mutta esimerkiksi omilta vanhemmilta on häpeään takia vaikea pyytää apua (Chase & Walker 2013, 744).

Velkaneuvontaan tai avun piiriin hakeutuminen viivästynyt

Aineiston perusteella *velkaneuvontaan tai avun piiriin hakeutuminen viivästyy* häpeään takia. Tämä alakategoria pitää sisällään niin viranomaisten avun sekä erilaiset järjestöt ja säätiöt, jotka tarjoavat neuvoja ja konkreettisia tukitoimia. Viranomaisiksi lukeutuvat muun muassa velkaneuvonta ja tulonsiirrot. Alakategoriaa kuvaa alla oleva ote:

”Kuulin velkaneuvonnasta eka kerran noin 10 vuotta velkaantumiseni jälkeen. En uskaltanut ottaa sinne yhteyttä. Hävetti ja nolotti, koska työskentelen itse sosiaalialalla.”

Ote kuvaa kategoriaa erityisen hyvin, koska siinä tulee esille velkaantuneen tietoisuus velkaneuvonnasta. Vastaajat siis tiesivät velkaneuvonnasta ja muista ylivelkaantuneita auttavista tahoista. Vaikeassa taloudellisessa tilanteessa ihmisten tarve säilyttää kunniansa on todettu erääksi syyksi sille, ettei avun piiriin hakeuduta (Chase & Walker 2013, 747). Internetin hakukoneiden kautta auttavia tahoja löytyy melko vaivattomasti. Esimerkiksi Takuusäätiö tarjoaa neuvontaa ja tukea velkataakan kanssa selviämiseen. He tarjoavat myös takuita järjestelylainojen saamiseen ja lainoja kodin hankintoihin. (Takuusäätiö 2022.) Talous- ja velkaneuvontaa on saatavilla Takuusäätiön lisäksi useilta muilta tahoilta ja viime kädessä myös viranomaiselta. Aineiston perusteella häpeän rooli avun hakemisen esteenä on merkittävä. Toisaalta otteesta tulee ilmi, että vastaaja työskentelee itse sosiaalialalla, mutta sai kuulla velkaneuvonnasta vasta vuosikymmen velkaantumisen jälkeen. Ylivelkaantuneilla ei välttämättä ole riittävästi tiedonhankintaan tarvittavia henkisiä resursseja.

6.2.2 Taloudellisten ongelmien salailu ja valehtelu

Aineistossa esiintyi paljon häpeän aiheuttamaa salailua ja jopa valehtelua. Salailu oli hyvin monenlaista ja se kohdistui sekä lähipiiriin että ventovieraisiin. Valehtelu korostui vastaajien ystävyysuhteissa. Taloudellisten ongelmien *salailu ja valehtelu* -yläkategoriassa jakautuu neljään alakategoriaan, jotka olivat *luottotietojen puutteen ja ulosoton salailu läheisiltä, taloudellisten vaikeuksien salailu ulkopuolisilta, sosiaalisten tilanteiden välttely* sekä *häpeä vaientajana*. Käytän analyysini apuna myös Gilbertin ja Procterin sisäisen ja ulkoisen häpeän jaottelua (Gilbert & Procter 2006).

Luottotietojen puutteen ja ulosoton salailu

Ensimmäinen alakategoria oli *luottotietojen puutteen ja ulosoton salailu*. Tämä kohdistui pääasiassa ylivelkaantuneiden lähipiiriin. Häpeä näyttäytyi siis velkaantuneiden elämässä edellä mainittujen seikkojen salailuna. Niistä ei joko kerrottu läheisille lainkaan tai niistä kerrottiin vain esimerkiksi omalle äidille kuten alla olevassa otteessa.

”En voinut uskoa, että minä olen se luuseri, joka menettää luottotietonsa. Häpeän tunne oli valtava. En halunnut kertoa kenellekään, enkä ole kertonut kauan, kuin äidilleni. Silloin tuntui heti siltä, että olen epäonnistujan(tuntuu vieläkin)”

Otteesta käy ilmi, että ainut läheinen, jolle vastaaja on luottotietojen menettämisestä ja tilanteestaan kertonut on hänen äitinsä. Hän tuo otteessa myös esille, että juuri häpeä ajaa asian piilotteluun. Osa vastaajista ei ollut kertonut ylivelkaantumisesta, ulosotoista tai luottotietojen menettämisestä yhdellekään läheiselle. Chasen ja Walkerin (2013, 744) mukaan köyhät kokevat perheen edessä erityisen paljon häpeää. Taloudellisista vaikeuksista vaikuttaisi olevan vaikea puhua läheisille, liittyivät ne sitten suoranaisesti köyhyyteen tai ylivelkaantumiseen. Tässä mielessä on erikoista, että otteen kirjoittaja on kertonut ylivelkaantumisestaan nimenomaan äidilleen. Toisaalta erilaisia taloudellisia vaikeuksia voi olla lähes vaikea salata läheisiltä, sillä ne vaikuttavat niin voimakkaasti elämään.

Taloudellisten vaikeuksien salailu ulkopuolisilta

Toisaalta *taloudellisia vaikeuksia salattiin myös ulkopuolisilta*, jonka nostin yhdeksi neljästä alakategoriasta. Vastaajat kokivat, että heidän taloudellinen ahdinkonsa tuli ilmi ulkonäön, vaatteiden tai käyttäytymisen kautta. He olivat ikään kuin paljaita ulkopuolisten katseiden alla. Tämän kategorian otteita yhdistää ulkoisen häpeän kokemukset (vrt. Gilbert & Procter 2006, 353–354). Esimerkiksi eräs nainen kertoi suunnittelevansa kävelyreitit leipäjonoon niin, etteivät ulkopuoliset näe hänen olevan matkalla sinne:

”Olen lähdessä hakemaan leipäjonosta lapsille lahjoitetut paketit jouluksi. Jo eilen illalla kävin reitin mielessäni läpi. Tuo reitti ei näy kenellekään, minne ole menossa.”

Ote tuo esille leipäjonossa käymiseen liittyvää sosiaalista häpeää. Vastaajalle jo leipäjonoon kävely tuntuu vaikealta asialta, jonka hän haluaa salata kaikilta vastaantulijoilta. Ohisalon, Saaren ja Saukon (2014, 81–91) leipäjonoissa käymiseen liittyvän tutkimuksen tuloksia mukaillen voidaan olettaa, ettei vastaaja ole identiteetiltään sopeutunut leipäjonon asiakkaaksi. Heidän mukaansa noin kolmannes ruoka-avun asiakkaista kokee leipäjonossa käymisen häpeällisenä. Käyttämässäni aineistossa heidän osuutensa korostuu, koska tutkimusasetelmassa korostettiin nimenomaan velkaantumiseen liittyviä häpeällisiä kokemuksia. (Vrt. Ohisalo, Saari & Saukko 2014, 81–91.)

Sosiaalisten tilanteiden välttely

Ylivelkaantumisen salailu johti joillakin vastaajilla myös tiettyjen *sosiaalisten tilanteiden välttelyyn*. Nämä tilanteet liittyivät poikkeuksetta sellaisiin kohtaamisiin, joissa velkaantuminen olisi jossakin muodossa tullut esille. Esimerkiksi luottotietojen puute johti sosiaalisten tilanteiden välttelyyn kuten alla olevassa otteessa käy ilmi:

”Hävetti olla kaupassa, jos piti jotain liittymää tms. hommata ja sitten myyjä sanookin, että eihän tämä onnistu, koska ei ole luottotietoja. Aina olisin halunnut selittää ja koin itseni todella surkeaksi ihmiseksi. Epäonnistuneeksi. Opin välttelemään tilanteita, joissa luottotiedottomuus olisi voinut tulla ilmi.”

Otteessa vastaaja kertoo oppineensa ajan myötä välttelemään sellaisia tilanteita, joissa hänen puuttuvat luottotietonsa voisivat tulla ilmi eli hän ikään kuin paljastuisi toiselle ihmiselle.

Otteen perusteella vastaaja kokee ulkoista häpeää velkaantumiseen liittyen (vrt. Gilbert & Procter 2006, 353–354). Aiemmissä tutkimuksissa on havaittu tietynlaista häpeään liittyvää vetäytymistä. Chasen ja Walkerin tutkimuksessa köyhyyttä kokevat kertoivat vetäytyvänsä sosiaalisista tilanteista, joissa köyhyys voisi tulla esille (Chase & Walker 2013, 148). Iso-Britanniassa tehdyssä tutkimuksessa todettiin, että jännitteet sosiaalisissa suhteissa olivat yleisimpiä velkaantumisen seurauksia (Kempson 2002, 36–38).

Häpeä vaientajana

Neljäs nimeämäni alakategoria oli *häpeä vaientajana*. Tällä viitataan niihin otteisiin, joissa vastaajat kertoivat häpeän johtavan vaikenemiseen. Nostin tämän alakategoriaksi juuri *Taloudellisten ongelmien salailu ja valehtelu* -yläkategorian alle, sillä häpeän vaientavat mekanismit piilottavat ylivelkaantumisen. Tietoisesti vaikenemalla ylivelkaantuneet pyrkivät piilottamaan taloudelliset ongelmansa, jotka aiheuttavat häpeää. Tämä tuotiin esille usein hyvinkin suoraan, kuten alla olevassa esimerkissä:

” *HÄPEÄN* takia vaietaan.”

Vastaaja tuo hyvin suoraan ilmi, että velkaantumisesta johtuva häpeä ajaa hänet vaikenemaan. Ote kielii tietynlaisesta osattomuudesta. Vastaaja ei kenties koe itseään yhteiskunnan täysimääräisenä jäsenenä ja kokee syrjäytyneensä yhteiskunnan toimista. Hän kokee, ettei hänen sanoillaan tai teoillaan ole merkitystä ja vaikenee, syventäen näin syrjäytymisen kuilua. Ylivelkaantuneisuuden ja kansalaisyhteiskunnan toimintaan osallistumisen välistä yhteyttä ei ole juurikaan tutkittu (Hiilamo 2018, 103). Vähävaraisuus tai muu huono-osaisuus vaikuttaisi kuitenkin luovan osattomuutta. Esimerkiksi köyhyyden on todettu lisäävän yksinäisyyttä ja syrjäytymistä (Eskelinen & Sironen, 2017, 42). Kun ylivelkaantuneella suuri osa tuloista menee arjesta selviämiseen ja velan lyhentämiseen, ei yhteiskuntaan osallistumiseen jää enää joko taloudellisia tai henkisiä resursseja. Ylivelkaantuneilla ei myöskään ole taloudellisia resursseja kuluttaa hyödykkeitä ja palveluita kulutusyhteiskunnan normien piirissä.

7. Tulosten yhteenveto ja pohdinta

Tässä luvussa vedän yhteen tutkimuksen keskeisimmät tulokset. Teen tämän kahdessa osassa. Ensin käsittelen *Häpeän syyt* -teemaa, jonka jälkeen siirryn *Häpeä velkaantuneiden elämässä* -teeman käsittelyyn. Yhteenvetojen jälkeen pohdin lyhyesti tutkimustuloksia laajemmassa yhteiskunnallisessa kehyksessä sekä asetan muutamia jatkotutkimuskysymyksiä.

Syyt häpeälle olivat aineistossa varsin moninaiset, kuten analyysi osoittaa. Häpeän syyt -teema jakautui kahteen yläkategoriaan, jotka olivat *Velkaantuneisuuden näyttäytyminen sosiaalisissa tilanteissa* ja *Vähävaraisuus*. Häpeä on sosiaalinen tunne ja on ymmärrettävää, että juuri sosiaaliset tilanteet aiheuttivat paljon häpeää. Avun hakeminen aiheutti häpeää vastaajille, mikä saa tukea aiemmasta tutkimuksesta (vrt. Chase & Walker 2013). Byrokraattiset viranomaistahot koettiin nöyryyttävinä ja avunsaanti hankalana. Monet vastaajat kokivat jääneensä ilman apua vaikeasta tilanteesta huolimatta.

Aineistoa analysoidessani kiinnitin huomiota velkaantuneiden tapaan arvottaa itseään muita huonommaksi. Vastaajat kokivat huonommuudestaan häpeää erityisesti sosiaalisissa tilanteissa ja suhteissa. Velkaantuneet olivat mielestään huonompia muun muassa parisuhteessa, kansalaisina ja äiteinä. Goffman (1986) puhuu pilaantuneesta identiteetistä, jossa yksilölle annettu stigma alkaa pikkuhiljaa muodostaa hänen koko identiteettinsä. Velkaantuneet identifioituivat aineistossa vahvasti pilaantuneen identiteetin eli ylivelkaantuneisuuden kautta.

Yläkategoriat ovat vahvasti yhteydessä toisiinsa, sillä vähävaraisuudesta kumpuava häpeä voi ainakin osin olla sidoksissa ylivelkaantuneisuuden näyttäytymiseen sosiaalisissa tilanteissa. *Vähävaraisuus* -yläkategoriassa vastaajat eivät kuitenkaan tuoneet tätä suoraan esille. Voidaan arvella, että esimerkiksi heikommat kulutusmahdollisuudet aiheuttavat häpeää juuri siksi, että velkaantuneet kokivat tämän näkyvän ulkopuolisille.

Aineiston perusteella häpeä myös näyttäytyi velkaantuneiden elämässä monin eri tavoin. Yhtäältä häpeä vaikeutti avun piiriin hakeutumista, toisaalta se johti valehteluun ja salailuun. Häpeä velkaantuneiden elämässä -teeman yläkategoriat kietoutuvat vahvasti yhteen, sillä avun hakemisen viivyttely voidaan nähdä yrityksenä peitellä ja piilotella omaa ylivelkaantuneisuutta. Nostin sen omaksi yläkategoriakseen ensisijaisesti siksi, että se korostui aineistossa. Kokonaisuudessaan häpeä näyttäytyy ylivelkaantuneiden elämässä ikään kuin

yrityksenä piilottaa itsensä ja taloudelliset ongelmansa. Tämä on tyypillinen piirre häpeälle (Lewis 2003, 1187).

Aineiston perusteella velkaantumiseen liittyvä ulkoinen häpeä on sisäistä häpeää yleisempää. Myös sisäistä häpeää esiintyi aineistossa. Koska ulkoinen ja sisäinen häpeä eivät ole toisiaan poissulkevia, niitä ilmeni myös yhtä aikaa. Käyttämässäni aineistossa häpeäkokemukset korostuivat, sillä vastaajiksi oli etsitty nimenomaan omasta ylivelkaantumisestaan häpeää kokevia. On siis mahdotonta arvioida, miten yleistä häpeän kokeminen ylivelkaantuneiden piirissä on.

Tutkimukseni perusteella häpeä heikentää ylivelkaantuneiden elämänlaatua merkittävästi. Se kaventaa heidän elämänsäpiiriään ja heikentää taloudellista tilannetta entisestään. Häpeä myös hidastaa avun piiriin hakeutumista, mikä puolestaan syventää taloudellisia ongelmia. Aineistosta tekemieni havaintojen perusteella häpeä ei kuitenkaan estä avun hakemista kokonaan. Tämä on hyvin positiivinen asia. Häpeän ja stigman vähentämisellä sekä poistamisella on suuri rooli ylivelkaantuneiden auttamisessa ja ylivelkaantumisen ehkäisemisessä.

Suomalaisessa yhteiskunnassa rahasta puhuminen on tabu, johon media on vasta viime vuosina alkanut kiinnittää huomiota. Työpaikoilla vaaditaan palkka-avoimuutta, jonka uskotaan parantavan palkkatasa-arvoa. Ei kuitenkaan voida sanoa, etteikö rahasta puhuminen olisi yhä tabu. Rahapuhetta pitkään vältellyt ilmapiiri ei kannusta puhumaan velkaantumisesta tai muista taloudellisista vaikeuksista.

Markkinatalouden tarjoamat rahoituspalvelut pikavippeineen ja kulutusluottoineen ovat melko uusi ilmiö suomalaisessa yhteiskunnassa. Airion (2006, 297) mukaan hyvinvointivaltio on epäonnistunut suojelemaan ryhmiä, joihin kohdistuu tämänkaltaisia uusia riskejä. Heikommassa taloudellisessa asemassa olevat ovat alttiimpia ylivelkaantumiselle. Tämä altistaa nuoret, yksinhuoltajat ja työttömät ylivelkaantumiselle. He ovat niitä samoja ihmisiä, jotka ovat jo valmiiksi heikommassa asemassa yhteiskunnassa. Hyvinvointivaltion tulevaisuuden kannalta olisi arvokasta tunnistaa ylivelkaantumiseen liittyviä riskitekijöitä ja pyrkiä näin estämään ylivelkaantumista.

Eräs ylivelkaantumiseen liittyvä riskitekijä ovat heikot taloudenhallintataidot. Taloudenhallintataitojen opettelu on perheiden ja yksilöiden vastuulla. Suomalainen koulujärjestelmä ei anna tarpeeksi kattavia eväitä oman talouden hallintaan. Luotto- ja

kulutussyhteiskunnassa rahan käyttö, säästäminen ja budjetointi on jätetty jokaisen yksilön ja perheen vastuulle. Osa ylivelkaantumisesta voitaisiin välttää panostamalla taloudenhallintataitojen opetukseen (vrt. Hiilamo 2018, 75–83). Myös sosiaaliturvan riittävästä tasosta olisi tarpeellista keskustella ylivelkaantumisen ehkäisemisen yhteydessä. Köyhyys altistaa ylivelkaantumiselle, sillä köyhyys heikentää mahdollisuuksia varautua yllättäviin muutoksiin taloudellisessa ympäristössä. Toisaalta nykyinen sosiaaliturva luo ylivelkaantuneille kannustinloukkuja. Velkojen takaisinmaksu syö palkkatuloista ison siivun, mikä voi luoda tilanteen, jossa työnteko ei ole ylivelkaantuneelle kannattavaa.

Eduskunta hyväksyi maaliskuun loppupuolella (29.3.2022) lakiesityksen maksuhäiriömerkinnän lyhentämisestä. Uuden lain myötä maksuhäiriömerkintä poistuu kuukauden kuluttua siitä, kun maksu on suoritettu. Nykyisellään maksuhäiriömerkinnät säilyvät luottotietorekisterissä kolme vuotta maksun suorittamisesta huolimatta. Parannus on merkittävä ylivelkaantuneiden näkökulmasta. Eduskunnassa esitystä perusteltiin muun muassa sillä, että Ruotsissa vastaava lakimuutos on lisännyt työllisyyttä. Maksuhäiriömerkinnän lyheneminen vähentää myös ylivelkaantuneisiin kohdistuvaa stigmaa, sillä maksuhäiriömerkintä vaikeuttaa asunnon ja jopa työpaikan saamista.

Tutkijat ovat keskittyneet huomattavasti enemmän häpeän ja köyhyyden välisen suhteen tutkimiseen, kuin häpeän ja ylivelkaantumisen välisen suhteen tutkimiseen. Tutkimukseni perusteella häpeällä on merkittävä vaikutus ylivelkaantuneiden ihmisten elämään. Tämän takia yhteyttä olisi tärkeää tutkia laajemminkin mittakaavassa. Esimerkiksi syy-seuraussuhteisiin paneutuminen häpeän ja ylivelkaantumisen viitekehyksessä olisi mielenkiintoista. Myös mediassa esitetyt diskurssit häpeästä ja ylivelkaantumisesta olisivat hyvin mielenkiintoinen tutkimuskohde. Toisaalta vertailu eri kulttuurien välillä on myös tarpeen häpeän kulttuurisidonnaisen luonteen takia.

8. Lähteet

- Airio, Ilpo (2006) Työssä mutta köyhä. Työn ja toimeentulon sidos kuudessa OECD- maassa 1970–2000. *Janus* 14:3, 294–311.
- Asiakastieto (2021) Maksuhäiriöisten henkilöiden määrä on vakiintunut noin 390 000 tasolle. <https://www.asiakastieto.fi/web/fi/asiakastietomedia/uutiset/2021/07/maksuhairioisten-henkiloiden-maara-on-vakiintunut-noin-390-000-tasolle.html>. Viitattu 29.3.2022.
- Bauman, Zygmund (2007) *Work, Consumerism, and the New Poor* (2nd ed.). Maidenhead: McGraw-Hill Education.
- Blomgren, Jenni & Maunula, Nico & Hiilamo, Heikki (2014) Sairastuttako velka? 15 vuoden seurantatutkimus pitkäaikaisesti ylivelkaantuneista. *Yhteiskuntapolitiikka* 79:3, 245–263.
- Chase, Elaine & Walker, Robert (2013) The Co-construction of Shame in the Context of Poverty. *Beyond a Threat to the Social Bond. Sociology* 47:4, 739–754.
- Eduskunta (2022) Asian käsittelytiedot HE 109/2021 vp. https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/KasittelytiedotValtiopaivaasia/Sivut/HE_109+2021.aspx. Viitattu 4.4.2022.
- Eskelinen, Niko & Sironen, Jiri (toim.) (2017) *Köyhyys – Syitä ja seurauksia. Suomen köyhyyden ja syrjäytymisen vastainen verkosto EAPN-Fin*. Kuopio: Grano.
- Gilbert, Paul (1998) What is Shame? Some Core Issues and Controversies. Teoksessa Bernice Andrews & Paul Gilbert (toim.) *Shame. Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture*. Oxford: Oxford University Press, 3–38.
- Gilbert, Paul & Procter, Sue (2006) Compassionate Mind Training for People with High Shame and Self-Criticism. Overview and Pilot Study of a Group Therapy Approach. *Clinical psychology and psychotherapy* 13:6, 353–379.
- Goffman, Erving (1986) *Stigma. Notes on the management of spoiled identity* (First Touchstone edition.). New York: Simon & Schuster Inc.
- Hiilamo, Heikki (2018) *Household debt and economic crises. Causes, consequences, and remedies*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Iivari, Juhani (2001) Ylivelkaantumisen ongelmaan ratkaisuja. *Yhteiskuntapolitiikka* 66:6, 552–557.

- Kempson, Elaine (2002) Over-Indebtedness in Britain. a report to the Department of Trade and Industry. Personal Finance Research Centre.
- Lewis, Michael (1998) Shame and Stigma. Teoksessa Bernice Andrews & Paul Gilbert (toim.) Shame. Interpersonal Behavior, Psychopathology, and Culture. Oxford: Oxford University Press, 126–140.
- Lewis, Michael (2003) The Role of the Self in Shame. *Social research* 70:4, 1181–1204.
- Loponen, Ida (2021) Talous- ja velkaongelmaisten avunhakemisen esteet. Kandidaatintutkielma Tampereen yliopisto: Tampere.
- Malinen, Ben (2010) Elämää kahlitseva häpeä. Helsinki: Kirjapaja.
- Majamaa, Karoliina & Rantala, Kari (2020) Katsaus viime vuosien ylivelkaantumiskehitykseen. Valtioneuvoston selvitys.
- Mutttilainen, Vesa (2002) Luottoyhteiskunta. Kotitalouksien velkaongelmat ja niiden hallinnan muodonmuutos luottojen säännöstelystä velkojen järjestelyyn 1980- ja 1990-luvun Suomessa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Mutttilainen, Vesa & Reijo, Marie (2007) Kotitalouksien maksuvaikeudet 2002–2005. Helsinki: Oikeuspoliittisen tutkimuslaitos.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho & Saukko, Emilia (2014) Vuotava haava – Häpeä ja stigma leipäjonossa. Teoksessa Maria Ohisalo & Juho Saari (toim.) Kuka seisoo leipäjonossa? Kunnallissalan kehittämissäätiö, 81–95.
- Parpola, Antti & Kiljala, Jarmo (2005) Hyvä vai paha tieto? Suomalaisen luottotietotoiminnan vaiheet. Helsinki: Asiakastieto.
- Raijas, Anu & Lehtinen, Anna-Riitta & Leskinen, Johanna (2010) Over-indebtedness in the Finnish Consumer Society. *Journal of Consumer Policy* 33:3, 209–223.
- Scheff, Thomas (2003) Shame in Self and Society. *Symbolic interaction* 26:2, 239–262.
- Scheff, Thomas. (2015) Toward Defining Basic Emotions. *Qualitative inquiry* 21:2, 111–121.
- Suomen virallinen tilasto (2020) Velkaantumistilasto. https://www.stat.fi/til/velk/2020/velk_2020_2021-12-17_tie_002_fi.html. Viitattu 7.3.2022.
- Silfver-Kuhlampi, Mia & Helkama, Klaus (2012) Syyllisyys, häpeä ja arvot erilaisissa kulttuureissa. *Psykologia* 47:5–6, 383–395.

- Takuusäätiö (2022) Tietoa meistä. <https://www.takuusaatio.fi/takuusaatio/tietoa-meista/>. Viitattu 31.3.2022.
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli (2018) Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi (Uudistettu laitos). Helsinki: Tammi.
- Törrönen, Jukka & Maunu, Antti (2009) Sosiaaliset emootiot juomisen säätelyssä. Analyysi nuorten aikuisten juomispäiväkirjoista. *Sosiologia* 46:1 35–50.
- Wilska, Terhi-Anna (2014) Kuluttajaksi sosiaalistumisen haasteet ja kuluttajakasvatus jälkimodernissa yhteiskunnassa. *Aikuiskasvatus* 34:1, 43–49.